

ӘОЖ 396.1/2 (574)

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ БЕЙНЕСІ

Х.А.Аширбаева Р

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ.

Әйел ана отбасының шуағы, қоғамдағы әлеуметтік өмірде де өз үлестерін қосып келеді. Әйел ана болмысы рухани құндылықтарымен ерекшеленіп әр кезеңде өз белестерін көрсетуде. Әйел аналардың қоғамдағы орны мәдениетте түрлі көзқарастарымен, сипаттарымен анықталып келеді. Қоғамдық өмірге қазақ әйелдері өз дербестігі мен еркіндігін атап өтеді.

Генетикалық – тектік негізде де әйелдер мәдениеттің бір бөлігі болып табылады.

Гендерлік – бастама – жыныстық негізде қалыптасқан мәдени еркек-әйел бастауларын бинарлық қатынаста қарастыру дәстүрі. Әлемде қалыптасқан бірінші мәдени ажыратушылық гендерлік бастамадан басталады. Ксенофонт мұны былай түсіндіреді: “Құдай ең басынан жыныстарды бөліп жаратты: әйелді бала табу мен үй шаруашылығына, еркекті – сыртқы жұмыстарға”. Гендерлік бастама табиғи құбылыстарға да таратылған: қытайлық инь және ян бастамалары, көптеген нанымдағы айды, суды, жерді әйелдік, ал күнді, от, жылуды еркекті бастаулар деп есептеу. Еркектік факторлар белсенді, еркін ырықты деп саналса – енжар, қабылдау керісінше, белсенділік әйелдік бастамаларға тән. Жаратушы уақыт құдай – анасы Кама бәрінің түпкі себебі болып табылады. Қазіргі мәдениетте гендерлік мәселе феминистік қозғалыстарға қатысты қойылып отыр. Жаңа феминизм осыған дейін үстемдік еткен “патриархалдық” мәдениетті Құдай логостық еркектік билігін тұтасқан адамзат билігімен және ана – материяның құндылықтарымен алмастыру керек дейді.

Жалпы алғанда гендерлік бастама қазіргі мәдени өмірдің өзекті мәселесіне айналып отыр. Гендер қазіргі кезде ерлер мен әйелдердің арасындағы ұқсастық пен айырмашылықтарды, олардың әлеуметтік рольдерін талдаған кезде қолданылатын термин жүйесіне айналды.

Қазақ мәдениеті әйел – аналарымыздың ақыл – парасатынан, саналы тәлімінен сусындап келеді. Бұл күнде өрісіміздің кеңейіп, көсегіміздің көгеріп, өркениетті елдермен иық тіркестіруіміз; сан жылдар бодан ел бола тұра, ұлт мәдениетінің сақталынып қалуы - абзал аналардың арқасы.

Баяғы замандағы аңыздар мен эпостық жырларда, сондай – ақ жыраулар поэзиясында әйел – ана тақырыбы шығарманың негізгі өзегі болды. XX ғасыр басында қазақ әйелдерінің бейнесі аз зерттелінді. Осыған орай XX ғасыр басында ақын – жазушылардың танымал еңбектеріндегі әйел, ана бейнесін қарастырайық.

XX ғасырдың басы алмағайып шақ еді. Бай мен кедей арасындағы теңсіздік, таптық тартыс, жаппай сауат ашу, ұжымдастыру саясаты қазақ әйелдері мен қыз – келіншектерінің қоғамдық бет – пішінін бүрекмеледі. Оң өзгерістер мен оңтайлы шешімдердің бел ортасындағы әйел – аналар, қыз – келіншектер жүрді. Өмірдің қатал кезеңі жаратылысы нәзік жандарды мойытпады. Олар отбасының ғана емес, ел мен жұрттың да сүйеніш бола білді.

Мәселен, ұлы жазушымыз Мұхтар сомдаған Ғазиза бейнесі XX ғасыр басындағы бүкіл қазақ әйелдерінің қорғансыздығын паш еткен жоқ па?!

Адалдық, пәктік туралы асқақ ұғымдарды қаршадай баланың өн бойынан табу да көп жәйтті аңғартқандай. Әңгіме барысында бұғанасы катпаған бейкүнә бойжеткен ар тазалығын, жан тазалығын ту етіп, аяққа тапталған намысы жолында шейіт болғаны жанға батпауы мүмкін емес. Әрі өкінішті, әрі тұрпайы. Арам ойлы Ақан мен Қалтай сияқты азаматтар арамызда әлі күнге шейін бар. Сондықтан да гүлдей жайқалған арудың ғұмыры Ғазизадай ерте солып сұрқай өмірден бас кешті.

Ұлы төңкеріске дейінгі қазақ әйелдерінің махаббаты да аянышты еді. Адам ғұмырының махаббатқа байланысты мәнді бақыттан қазақ әйелдері жүрдай еді. Қазақ қыздары еріксіз, өздері сүймеген жанмен отаусуға мәжбүр болды. Осыдан барып, әйел теңсіздігі мәселесі пайда болды. Көп тобырдың ішінде ұлы сезімнен дараланған ғашықтар қоршаған ортаның теріс ықпалымен қосылмай кетті. Оттай жанған талай арман өшті. Әбдірахманның Шұғасы (Б.Майлин «Шұғаның белгісі»), Ғанидың Жамалы (М.Дулатұлы «Бақытсыз Жамал»),

Ахметтің «Қамары», (С.Торайғырұлы «Қамар сұлу») көптің бірі ғана. Аталған романдардың негізгі тақырыбы - әйел теңсіздігі. Сол шығармаларды қарап отырсаңыз, екі тенденцияны, авторлық екі концепцияны аңғаруға болады. Оның бірінде өзара ұғынысқан, түсініскен қыз бен жігіт бірін – бірі сүйе тұра күресуге дәрменсіз болып бейнеленеді. Ондай шығармалардың соңында екі боздақ «мықтылардың дүміне, қорлығына шыдамай мерт болады. Өмір ағымына қарасақ, XX ғасыр басындағы әлеумет тіршілігінде көптеп кездескен бұл да бір типтік жағдай. Бірі – бірін сүйіскен қыз бен жігіттің опат болуында да олардың қоғамға қарсылығы, наразылығы жатыр». Десек те, ұнамсыз кейіпкерлердің жастарды жаналқышға алғанда қыздарымыз ғана махаббатқа риясыз таза көңілін дәлелдеп шықты. Жолына жанын құрбан дейтін Ғали мен Ахмет сүйген қыздары Жамал мен Қамар торға түскенде қалаға кетеді. Онда да амал іздестіру үшін емес, мақсатсыз – мәнсіз бас сауғалап жүргені жігіттер бойындағы тиянақсыздық болып көрінеді. Ұлы сезім үшін өзің сүйген, сенген жан үшін өмірде күреспеу, енжарлық таныту отбасылы жандардың да басынан өткен.

Б.Майлиннің «Күлпәш» әңгімесіндегі Күлпәш бейнесін алайық. Ол отбасының болашағын сақтау үшін жалғыз ұлы мен жарының амандығы жолында өз өмірін басқа арнаға бұруға мәжбүр болды. Қалай Күлпәш, кедейшіліктен титықтаған отбасы мүшелерін аштықтың құрсауынан сақтап қалуға тырысып, ауылдағы Жұмағазы байға күйеуге шығып алды. Қым – қиғаш қарама – қайшылық болса да Күлпәш жүрегінің ізгілігі байқалады.

Күйеуі мен перзенті үшін отқа да түсті, суға да түсті. Осындай қиын – қыстауда ер – азамат, отбасының негізгі тұлғасы тағы тасада қалады. Енжарлық көрсетті. Баласын құшақтап, пеш түбінде аштан өлген Мақтымды аяйсың да. Өткен қанаттымен су сепкен қарлығаштай шыр – пыр болған ана еңбегі еш кетті. Келешек үшін келелі іс тындырып, байыз таппаған Күлпәш – қайратты екен, төзімді екен. Оның бар мұраты отбасын аман сақтап қалу еді.

XX ғасырдың басында алғашқы зиялылар қалыптаса бастады. Қоғамдағы ағартушылық бастады. Қоғамдағы ағартушылық бағытқа қазақ әйелдері де ден қойды. Жаппай сауат ашу, ұжымдастыру ісіне араласты. Төңкерістің шарпуы қазақ әйелдеріне тосын жаңалықтары ерлермен бірдей теңдік алуы. Ерлермен бірдей қоғамдық істерге араласуы еді. Ж.Аймауытовтың «Ақбілек», Б. Майлиннің «Раушан - коммунист», С. Мұқановтың «Ботагөз», Ә. Нүрпейісовтың «Қан мен тер» роман – повестері арқылы оқу – білімге құштар жаңа өмірге ынтық – Ақбілек, Раушан, Ботагөз, Ақбала сынды кейіпкерлердің бейнесін көреміз. Олар ескі мен жаңаны байланыстырып, сол дәуірдегі қазақтың көптеген қыз – келіншектеріне үлгі - өнеге боларлықтай әрекет етті. Сондай –ақ көптің ішінен Шолпай Иманбаева, Алма Оразбаева, Сара Есова, Нәзира Құлжанова, Ләзиза Серғазина, Фатима Дәменова сықылды көрнекті қайраткерлер шықты.

XX ғасыр басындағы қазақ халқының әлеуметтік және рухани дамуына қазақ әйелдері мен қыз – келіншектері зор үлес қосты. Бұл орайда Мұхтар Әуезовтің төмендегідей пайымы жан – сарайымызды сәулелендіріп береді: «Әйелдің басындағы сасық тұман айықпай, халыққа адамшылықтың бақытты күні күліп қарамайды. Ал, қазақ, мешел болып қалам демесен, тағылымыңды, бесігіңді түзе: Оны түзейін десен, әйелдің халін түзе» - деп орынды айтқан.

Әдебиет

- 1 Алтын сандық: Көбеев С. Қалың мал.- Алматы: Жалын, 1986.
- 2 Торайғыров С. Қамар сұлу.-Алматы: Жалын, 1986.
- 3 Жомартбаев Т. Қыз көрелік.- Алматы: Жалын, 1986.
- 4 Әуезов М. Шығармалар. 15 том.-Алматы, 1984.-9 б.
- 5 Ғабитов Т., Мүтәліпов, Құлсариева. Мәдениеттану.-Алматы, 2002.

Резюме

В статье раскрывается роль и положение женщин в начале 20 века, также их борьба за улучшение своего социального положения.

Summary

This article covers the role and position of women of the beginning of the 20 century, also a struggle in order to improve their social position.